

Lukács kötéltánca a filozófiai érvelés és a partizán elkötelezettség között*

Előszó

Az itt következő tanulmány Lukács György halálának ötvenedik évfordulójára készült, és az *Ästhetik, Marxismus, Ontologie* című, Lukács válogatott írásait tartalmazó kötet előszavaként, pontosabban annak első feleként jelent meg. Axel Honnethet világszerte a Frankfurter Iskola harmadik generációjának meghatározó alakjaként ismerik. 1983-ban lett Jürgen Habermas tanársegédje a frankfurter egyetemen, majd 1996-ban ő vette át Habermas katedráját, és 2015-ig az egyetem professzoraként dolgozott. Emellett 2001-től 2018-ig a Frankfurter Iskola székhelyeként szolgáló Társadalomkutatási Intézet vezetője is volt. Nyugdíjazása után, a 2017/18-as téli szemesztertől a New York-i Columbia Egyetem professzora. Honneth az „elismerés”-elmélet képviselőjeként vált ismert filozófussá: ez a fogalom megjelent a fiatal Hegelnél, majd a fiatal Habermasnál is, de Honneth egy átfogó kritikai társadalomelmélet bázisává próbálta tenni. (A szerzőtől magyarul négy könyv jelent meg: *Elismerés és megvetés*, Jelenkor Kiadó, 1998; *Harc az elismerésért*, L'Harmattan Kiadó, 2003; *Eldologiasodás*, in: *Replika*, 88. szám, 25–80. o.; *Szenvedés a meghatározatlanságtól*, Áron Kiadó, 2018.)

Lukács életműve és annak recepciója végigkísérte a Frankfurter Iskola egész történetét. 1923 februárjában alapították meg a frankfurter Társadalomkutatási Intézetet, amely néhány hónappal később megszervezte az Első Marxista Munkahetet, az egyik prominens vendég Lukács György volt. Erről a tanácskozásról azonban további részleteket nem tudunk. Lukács 1923-ban megjelent nagy könyvének (*Történelem és osztálytudat*) hatása érezhető Max Horkheimer (a Frankfurter Iskola „alapítójának”) a 30-as években született nagy programadó írásai-ban. Horkheimer próbál megállni az előtt a lukácsi ugrópont előtt, hogy a filozófiának forradalmi praxissá kell átalakulnia; s megpróbál megmaradni az elmélet keretei között. (Így teremtdőnek meg az alapjai annak, amit „kritikai elméletnek” nevez.) 1958-ban nagy vita robbant ki Adorno és Lukács között, méghozzá Lukács *Wider den missverstanden Realismus* című kötete kapcsán. (Magyar fordításban: *A kritikai realizmus jelentősége ma.*) Itt az irodalmi modernség témájában került sor kemény ütésváltásokra. Mindezzel együtt is azt lehet mondani, hogy a Frankfurter Iskola történetében lassú, de határozott Lukács-felejtés játszódott le.

E felejtést egy huszárvágással törte át Jürgen Habermas, aki *A kommunikatív cselekvés elmélete* című kétkötetes munkájának történeti fejezetében a Frankfurteri Iskola előfutárait Max Weberben és Lukácsban pillantotta meg. És azt próbálta bemutatni, hogy hogyan jutunk el a racionalizálódás elméletétől (Weber) az eldologiasodáson át (Lukács) az instrumentális ész kritikájáig (a Frankfurteri Iskola klasszikus koncepciója). Ez az út azonban szerinte zsákutca.

A Frankfurteri Iskola harmadik generációjának Lukács-értelmezésében is van valami újdonság, mégpedig a diákmozgalmak tapasztalatával való szembenézés. A diákmozgalmak vezetői „kapitalizmusról” beszéltek, és „elvtársnak” szólították egymást. De Honnethet nem a *Történelem és osztálytudat* kommunista frazeológiája érdekli, hanem inkább az ebben a műben rejlő kordiagnózis. Ez a diagnózis Simmel és Max Weber modernitáskonceptióit meghosszabbítva arra az eredményre jut, hogy a

„jelenlegi” társadalmak összes válságjelenségének alapja az, hogy az emberi lélek is holt dologgá alakul át. (E felismerés előzményei már a romantikában is megjelentek, majd a 19. század második felében a természettudományok és a szellemtudományok vitájában is felmerült, aztán a végső lökést a Taylor-rendszer kialakulása adta a számára.) Honneth ugyanakkor az eldologiasodás-elméletet (lehántva annak marxista elfogultságait) a saját elismerés-elmélete felé hosszabbítja meg.

Ez a mostani tanulmány történeti szempontból tekint rá a lukácsi életműre, és abban alapvető dilemmát rögzít (és visz végig), amely Lukács filozófiai érdeklődése és kommunista elfogultsága között húzódik. Ez a dilemma bár számos konkrét esetben ismert, de az általános működésének kimutatása hasznos tanulságokkal szolgálhat a magyarországi kutatások számára is.

Weiss János

Lukács György szinte egész életében egyszerre volt mindkettő: egyrészt határozott marxista, a kommunizmus pártfogója, másfelől filozófus, aki igényt tart gondolkodásának és munkásságának önálló elismerésére. Az első szerepkörben egy általa világtörténelmi jelentőségűnek tartott politikai mozgalom tagjait szólította meg, a második szerepkörben viszont mindazokat meg akarta győzni, akik – ahogy Hegel fogalmazott – csak az ész

szavára hallgatnak.¹ Ezt a két réteget azonban nem lehet szépen elválasztani az ő munkásságában: nem a meg-

* Megjelent: Georg Lukács: *Ästhetik, Marxismus, Ontologie. Ausgewählte Texte*, szerkesztette Rüdiger Dannemann és Axel Honneth, Suhrkamp Verlag, 2021. 7–23. o.

¹ G. W. F. Hegel, *Enzyklopädie der philosophischen Wissenschaften. Dritter Teil: Die Philosophie des Geistes*, Frankfurt am Main, 1970. (*Theorie-Werkausgabe*, Bd. 10) 349. o. A bírónak a „joggal szembeni objektív pártosságával” párhuzamos – Hegel szerint – a filozófiának az ésszel szembeni objektív pártossága.

tisztult lelkű ember álruhás hangján szólal meg, amikor a filozófiai nyilvánosságához intézi szavait, de nem is árulja el filozófiai érdeklődését és irányultságát, amikor gyakorlati-politikai szándékkal a harcostársaihoz fordul. Ez a kötélánc a filozófiai érvelés és a politikai szerepvállalás, az ész és a kommunista mozgalom melletti kiállás között Lukácsnak (mint Maurice Merleau-Ponty hatvanöt évvel ezelőtt megmutatta)² csak ritkán sikerült igazán, de amikor sikerült, akkor a publikációi alapvetően átrendezték a megfelelő területek vitáit. Lukács György azon kevés gondolkodók egyike, akik marxistaként filozófiatörténetet is írtak; munkássága nélkül az egész 20. századi szellemtörténet szégyenebb lenne.

Az első olyan könyvét, amellyel alaposan feldúlta a korabeli humán tudományok kitaposott ösvényeit, és valami igazán újat produkált, Lukács még az előtt írta, hogy belevetette volna magát a „dialektika kalandjába” (ahogy Merleau-Ponty mondta). Nem véletlen, hogy az alkotói munkásságának korai, marxizmus előtti szakaszából származó írásai ma az esztétikai kultúrakritika gyöngyszemeinek számítanak; ezek jellemzésére később ő maga alkotta meg a kritikai szándékú „romantikus antikapitalizmus” kifejezést.³ Ezek az írások gyakran már-már egzisz-

tencialista módon azt a témát járják körül, hogy milyen művészi stílus-eszközök alkalmasak arra, hogy az emberiséget kivezessék a jelen kulturális válságából.⁴ Természetesen Lukács is homályosan fogalmazott eleinte, ahogyan a század eleji kor-diagnosztikai szövegek általában. Többnyire nem lesz világos, hogy mit is kellene értenünk egy ilyen válság alatt; de a leginkább a közösségvesztés és az elszigetelődés kollektíven érzett (és nem empirikusan megfigyelhető) tendenciáit értették alatta, amelyeket általában a gyors iparosodásra, az urbanizációra és a kapitalista felgyorsulásra vezettek vissza. A fiatal Lukács írásai azonban az absztrakciós és finomsági szintjükkel, a módszertani differenciáltságukkal és a történeti horizontjukkal egyértelműen kiemelkedtek az akkoriban elterjedt kultúrakritikus irodalomból. Lukács nem annyira a kor nyomorúságán elmélkedett, inkább az érzékelt válság mélyére akart hatolni, és visszavezetni azt az emberi közösség-alkotás folyamataiban rejlő konfliktusokra. Az „élet” fogalmát választotta arra, amit a jelenben a felbomlás, szétporlás és az atomizálódás veszélye fenyeget; arra viszont, ami ennek az életnek értelmet adó

² Maurice Merleau-Ponty: *Die Abenteuer der Dialektik*, Frankfurt am Main, 1968. II. fejezet.

³ Georg Lukács: Vorwort (1962), in: uő: *Theorie des Romans*, Darmstadt und Neuwied, 1971. 13. o. Lásd ehhez Robert Sayre és Michael Löwy: Die (antikapitalistische) Romantik in der *Theorie des Romans*, in: *Lukács-Jahrbuch 2016*, Bielefeld, 2016. 145–162. o.) A szerzők Lukács önkritikájával szemben kidolgozzák a forradalmi romantika-konceptiójában rejlő értékes tartalmat.

⁴ A tanulmányok első fázisához lásd a következő kötet tanulmányait: Agnes Heller és mások: *Die Seele und das Leben. Studien zum frühen Lukács*, Frankfurt am Main, 1977.; Axel Honneth: *Eine Welt der Zerrissenheit. Zur untergründigen Aktualität von Lukács' Frühwerk*, in: uő: *Die zerrissene Welt des Sozialen. Sozialphilosophische Aufsätze*, Frankfurt am Main, 1999. 9–24. o.; Rüdiger Dannemann: *Das Moment des Utopischen beim frühen Lukács*, in: uő: Maud Mezaud, Philipp Weber (szerk.): *Hundert Jahre „transzendente Obdachlosigkeit“*. Georg Lukács' „*Theorie des Romans*“ neu gelesen, Bielefeld, 2018. 167–191. o.

tartást adhatna, és így ellensúlyozhatná a felbomlást, a „forma” fogalmát vette igénybe. Lukács korai szakaszának minden írása e két, Georg Simmel kultúrafilozófiájából származó fogalom feszültségében mozog. Újabb és újabb, többnyire esszéisztikus kísérletekben vizsgálja meg a különböző művészeti műfajokon és létmódokon belül a „forma” és az „élet” történetileg változó viszonyát, hogy ily módon választ találjon arra a kérdésre, hogy a jelenben milyen viszonyt kellene kialakítani közöttük. De bármilyen gazdag, eredeti és stílárisan kifinomult volt is ezeknek az első tanulmányoknak a többsége (elvégre ide tartozik *A lélek és a formák* című fontos esszégyűjtemény, valamint a disszertációból született, *A modern dráma fejlődéstörténete* című írás), a nagy dobás mégis *A regény elmélete* című értekezése volt.⁵ A fiatal szerző ezzel a tanulmányával, amely először egy folyóiratban jelent meg 1916-ban, a 20. század egyik legjelentősebb és legnagyobb hatású irodalomelméleti dolgozatát produkálta; a strukturalizmus felé való fordulás előtt alig akadt olyan

⁵ Ezt még Adorno is elismeri a maga egyébként rendkívül kritikus esszéjében. Lásd Theodor W. Adorno: *Erpresste Versöhnung*. Zu Georg Lukács: „Wider den mißverstandenen Realismus”, in: uő: *Gesammelte Schriften*, 11. kötet, Frankfurt am Main, 1974. 251. o. Ugyanezen az oldalon ír Adorno arról, hogy a 20-as évektől a kommunista doktrínának behódoló Lukács „gondolati ereje nyilvánvalóan feldúlhatatlan”. A fiatal Lukács irodalomelméletének tovább-hatását Peter Szondi műve mutatja a legnyilvánvalóbban: *Theorie des modernen Dramas* (Frankfurt am Main, 1956). Ez a mű a maga kompozíciójában és a maga vizsgálódást vezető tézisében nagyon sokat köszönhet *A regény elméletének*, valamint *A modern dráma fejlődésének*. Lásd ehhez Hans-Christian Riechers: *Peter Szondi. Eine intellektuelle Biographie*, Frankfurt am Main, 2020. II. fejezet.

képviselője a témának, akire ne hatottak volna valamilyen módon az itt kifejtett gondolatok.

A dolgozat már az elméleti felépítését tekintve is nagy megdöbbenést kelthetett, mivel az akkor uralkodó hangulattal ellentétben Kant művészetfilozófiájától Hegel esztétikájához lépett vissza. Amíg néhány évvel korábban Lukács az esztétikai megalapozás első vázlataiban még a neokantianizmus felé orientálódott (azzal a kérdéssel, hogy mik a művészet lehetőségének feltételei), addig ezzel a munkájával alapvetően megváltoztatta a filozófiai kérdés irányát;⁶ Hegellel együtt most már azt állítja, hogy a művészet különböző műfajai egy korszak erkölcsi feltételeinek függvényében változtatják a formáikat, mert különben nem tudnák érzeki és adekvát módon kifejezni az adott kor „szellemét” és metafizikai szubsztanciáját. E történeti-filozófiai megalapozás bázisán Lukács új esztétikája (amelyben félreérthetetlenül megmarad az „élet” és a „forma” közötti feszültség) a hegeli terminológiát némileg módosítva, most az elbeszélő művészet kifejezetten modern műfajának kialakulástörténetét veszi górcső alá. Homérosz korában a társadalmi rend állítólag még erkölcsi „totalitást” alkotott, mert ekkor még az egyén otthon érezhette magát az intézményes struktúrákban, és így képes volt életének társadalmilag közvetített értelmet adni; és aztán az elbeszélő irodalom sorsát a felbomló

⁶ Tekintve, hogy ennek az eldologiasodás-tanulmánynak micsoda óriási hatása volt Adorno egész életművére, az mégiscsak furcsa, hogy ez a szöveg a tanulmányában („Erpresste Versöhnung”) csak egyetlen mondatot kap. Lásd i. m. 251. o.

görög kultúra tragédiáin és a közép-kor verses költeményein keresztül a modern regényig követi nyomon, amely szerinte a modern társadalom „hontalanná” vált tagjainak megfelelő kifejezési formája. Az ábrázolt folyamat kezdő- és végpontja, a görög magaskultúra és a kapitalista modernitás egy olyan történelmi utat hivatott kijelölni, amelyet Lukács – Hegellel ellentétben – civilizációs hanyatlásként jellemez, a társadalmi közösség-alkotás mértéke szerint. És ugyancsak Hegelhez kapcsolódva azt állítja, hogy a hanyatlástörténet egyes korszakai, mivel erkölcsi feltételeik annyira különbözőek, az irodalmi megjelenítés és az önmegértés egészen más eszközeit igénylik. Az irodalomtörténetnek ezzel a történetfilozófiai keretezésével Lukács már teljesen új területre lépett; korábban még soha nem történt kísérlet arra, hogy az irodalmi elbeszélési formák változását a társadalmak erkölcsi köhéziójának fokozatos kiáradásaként ábrázolják. Az így alkalmazott stratégia azonban csak akkor bizonyult különösen termékenynek és egyenesen forradalminak, amikor Lukács a regényt mint a kapitalista modernitásnak (amely a kialakult életvilágok lerombolására és az egyének elszigetelésére törekszik) megfelelő elbeszélési formát kezdte el elemezni. Egy párját ritkító általánosító bátorsággal a modern regény öt alaptípusát különbözteti meg, annak alapján, hogy azok milyen elbeszélői technikákkal oldják meg a társadalmi elszakítottság és elszigeteltség bemutatásának problémáját: Cervantes a maga groteszk hősével, *Don Quijoté*val megteremtette az absztrakt idealizmus irodalmi mo-

delljét, amelyben a hős erőtlenné vált eszményei szétesnek a zabolátlan, rezonancia nélküli valósággal szembesülve, Henrik Pontoppidan a *Szerencsés Péter* című művével az absztrakt idealizmuson belüli ellentípust teremt meg, mert nála a hős időközben eléggé illúziómentessé vált ahhoz, hogy tudja, hogy a társadalmi valóságban reménytelen a saját eszményeinek megvalósítására törekedni. Az *érzelmek iskolájá*-nak kiábrándult romantikája képviseli a harmadik típust: ebben az esetben a hős annyira gazdag belső érzésekben és élményekben, hogy elkerülhetetlenül kudarcot kell valania abban a törekvésében, hogy ezeknek a társadalmi valóságban támaszt és formát adjon. A negyedik típus Goethe *Wilhelm Meister* című műve, amelyben a belső érzések és a társadalmi valóság összeegyeztethetetlenek egymással; és mégis szinte álomszerűen ismét eszünkbe jut, hogy mit jelenthet a társadalmilag kiteljesedett élet, a társadalmi szerepekbe való szubjektív belefeledkezés. Tolsztoj regényeiben Lukács végül egy ötödik típust vél azonosítani, amely sok csalódás után hagyja, hogy hősei vagy hős női megbékéljenek a polgári, konvencionális élet sivárságával, és eljussanak egyfajta melankolikus lelki békéhez. Azzal a javaslattal, hogy a regényt ezekben a különböző elbeszélési formákban egy sajátosan modern tapasztalat esztétikai tükörképeként kell értelmezni, *A regény elmélete* az irodalomtudósok szinte minden későbbi generációja számára modellé és inspirációs forrássá vált. Még akkor is, ha a származás és a szellemi függőség nyomai időközben elmosódtak, azt kell mondanunk, hogy

az elbeszélő formák és a társadalmi formációk nagyon szoros kapcsolatba hozása nagyon sokat köszönhet egy alig harmincéves, még csak tagogatózó fiatal magyar értelmiségi könyvének.

Mindössze öt-hat év telt el, és ez a fiatal értelmiségi már teljesen más emberré vált; de az az esszégyűjtemény, amelynek darabjain most hamarosan dolgozni kezd, már röviddel a megjelenése után mind hatástörténeti jelentőségében, mind filozófiai súlyában messze felül fogja múlni minden korábbi művét. Lukács időközben fokozatosan elszakadt a korai írásai számára oly meghatározó életfilozófiai nézeteitől, és egyre inkább a Hegeltől Marxig húzódó hagyományvonallal kezdett el foglalkozni; ráadásul az I. világháború lefolyása időközben erős kétségeket táplált benne a korábbi, politikailag meglehetősen mérsékelt irányultságával kapcsolatban. Azzal, hogy 1918-ban belépett a Magyar Kommunista Pártba, Lukács elismerte a korábbi elméleti és politikai határozatlanságát; s ettől kezdve meg volt győződve arról, hogy csak egy proletárforradalom tudja majd legyőzni azokat a gazdasági-társadalmi viszonyokat, amelyeket korábban a maga kultúrakritikai dolgozataiban írt le. Ez a szemléletváltás felszabadítóan hathatott Lukácsra, mert írásai most gyorsan elveszítik a kereső-kísérletező jellegüket; nyelvezetüket már nem az egzisztencialista pátoasz hordozza, és stílus eszközeik sem az esszéé. Ezzel kezdetét veszi az a hosszú, élete végéig tartó szakasz, amelyben Lukács azzal a problémával szembesül, hogy politikai pártállását össze kell egyeztetnie az

elméleti érvelés semlegességi diktátumával. A feszültséget, amelyet ez alatt értek, és amellyel Lukácsnak egész életében küszködnie kellett, talán a következőképpen lehet a legjobban jellemezni: a pártos, zárt érvelés lényege, hogy egy már azonos célok iránt elkötelezett közönséget próbálunk meggyőzni a saját téziseinkről és gondolatainkról, az általános címzettek felé irányuló érvelésben viszont egy többes számú, minden bizonnyal szkeptikusan gondolkodó olvasóközönséget kell meggyőznünk a saját álláspontunk helyességéről. Ahol Lukács az elsőt teszi, ott a szövegei a jelen számára meglehetősen irrelevánssá váltak, ahol viszont a másodikat vállalja, ott írásai továbbra is égető aktualitással bírnak. Ezek a nehézségek már egyértelműen kifejezésre jutottak a fent említett esszégyűjteményben, amelynek 1923-as megjelenésével Lukács a filozófiai világ szemeláttára véglegesen megpecsételte a maga kommunista fordulatát, vagy ahogy később ő maga nevezte, „az egyik osztálytól a vele szemben kifejezetten ellenséges osztályhoz való átmenetét”. Bár kommunista értelmiségiként már röviddel a világháború befejezése után előadások és esszék sorozatában jelentkezett, alighogy társadalmi tábort váltott, ezekben elsősorban a saját mozgalmának híveihez fordult; és közben nemcsak politikai-stratégiai kérdésekkel foglalkozott, hanem a proletár osztályharcban benne lévő etikai magatartás és erkölcsi felelősség problémáját is fölvetette. Mindenesetre ezzel az esszégyűjteménnyel, amelynek a *Történelem és osztálytudat* címet adta, úgy tűnt, hogy ismét egy olyan közönséghez

szól, amely nem a kommunista mozgalom elveire esküdött fel, hanem általánosan érdeklődik a jelen filozófiai kérdései iránt.⁷ Lukácsnak pedig az a szinte lehetetlen feladat jutott osztályrészül, hogy egy ilyen olvasóközönségnek bebizonyítsa, hogy a marxizmus tartalmazza a helyes választ mindazokra a kérdésekre, amelyek így vagy úgy a társadalom valamennyi tagját érintik.

A *Történelem és osztálytudat* című kötetben szereplő kilenc esszé közül azonban csak egy, messze a leghosszabb volt képes meggyőzni a filozófia iránt érdeklődő közönséget arról, hogy a marxista elmélet megfelelő megoldást tud kínálni minden átfogó jelentőségű problémára. Ez az esszé „Az eldologiasodás és a proletariátus tudata” címet viselte, így már a címében jelezte, hogy két nagyon különböző témát kell itt összebékíteni.⁸ Az „eldologiasodás” olyan kifejezés volt, amely, még ha a marxi filozó-

fia szelleméből származott is, a korabeli kultúrákritikában már régóta egy általános érvényű társadalmi tapasztalat leírására szolgált; a „proletariátus tudata” viszont egy olyan feladatra és problémára utalt, amely kimondottan a munkásmozgalomra jellemző, hiszen folyamatosan meg kellett győződnie címzettjei forradalmi beállítottságáról. Lukácsnak így meg kellett kísérelnie, hogy az „eldologiasodásnak” mint a személyiség fenyegető elvesztésének és a világtól való növekvő elidegenedésnek társadalmilag diffúz hangulatát oly módon értelmezze, ami az általános olvasóközönség számára is hihetővé teszi, hogy csak a munkásosztály rendelkezik olyan tudással és a hatalommal, amellyel az eldologiasodás jelenségei és tendenciái megszüntethetők. Bármi is legyen ma a véleményünk e két téma összekapcsolásának bravúrjáról, kétségtelen, hogy az erőfeszítések eredménye egy olyan esszé lett, amely hamarosan a 20. századi európai filozófia egyik kulcsszövegévé vált.

E szöveg tükrében persze kissé félrevezető esszéről beszélni; ha a terjedelmet és az elrendezést tekintjük, inkább egy önálló értekezésről van szó, amelynek az a feladata, hogy filozófiai alapot adjon a kötet jóval rövidebb, politikai-forradalomelméleti cikkeinek. Már a kötet rendhagyó felépítése is elárulja, hogy Lukács nagy dolgokat tart szem előtt: először az „eldologiasodás” jelenségét a kapitalista gazdasági rendszer viselkedési kényszereire vezeti vissza, majd a „polgári gondolkodás antinómiáit” egy ilyen viselkedési rendszer kiáramlásaként értelmezi, végül pedig a proletárforradalmat mint a fent leírt helyzetből való egyetlen kiutat

⁷ Georg Lukács: *Taktik und Ethik* (1919), in: GLW, 2. kötet, 43–78. o. Ez a tanulmány egyébként világossá teszi, hogy Lukács abban az időben milyen magas színvonalon vetette föl a kommunista osztályharc céljai melletti elköteleződésre vonatkozó kérdést, méghozzá egy morális, önmagával küzdő szubjektum szempontjából. Még akkor is, ha a megoldásával ma már nem tudunk egyetérteni, azt megállapíthatjuk, hogy a forradalmi morállal való ilyen szintű szembenézésre azóta nem került sor. De ezenkívül az is világos lesz, hogy Max Weber a „Politik als Beruf” című 1919-ben tartott előadásában (*Gesamtausgabe*, I/17. kötet, 35–88. o.) Lukács volt a politika moralizálására vonatkozó szkeptikus megmondócsók címzettje – mert számos meghatározás és gondolatmenet nála újra felbukkan.

⁸ Georg Lukács: *Die Verdinglichung und das Bewußtsein des Proletariats*, in: GLW, 2. kötet, 257–397. o. Ez a klasszikussá vált szöveg 2015-ben megjelent egy új kiadásban, amely figyelembe vette Lukácsnak az 1967-es előszó megírásakor tett megjegyzéseit, valamint korrigálta a nyomdahibákat. Lásd Lukács: *Die Verdinglichung und das Bewußtsein des Proletariats*, Bielefeld, 2015.

mutatja föl. Ha meg akarjuk magyarázni, hogy ez a bonyolult, részben zavaros, részben erősen spekulatív értekezés miért vált olyan nagy hatásúvá, és miért élvez akkora hírnevet napjainkban, akkor nem elég arra hivatkozni, hogy milyen óriási jelentősége van az úgynevezett „nyugati marxizmus” kialakulásában. Miközben tudjuk, hogy Adornónak alig egy sora, de Benjamin vagy a kritikai elmélet más képviselőinek is csak kevés szövege lenne egyáltalán elképzelhető Lukács eldologiasodásról szóló esszéjének ismerete nélkül, ez nem elégséges ahhoz, hogy megértsük hatását a legújabb kori filozófia és a bölcsészettudományok más, a marxizmustól távol eső áramlataira. A szöveg ma is élő magját a leginkább úgy közelíthetjük meg, ha megnézzük, hogy milyen ügyességgel és körültekintéssel redukálja a korszak legkülönbözőbb viselkedési és gondolkodási módjait az „eldologiasodás” közös nevezőjére, hogy aztán szuggesztív módon a kapitalista árucserre kényszereit tegye felelőssé ezért a „rossz” világhállapotért. Ami a két részből álló érvelés első részét illeti, Lukács a totalizálás már-már hegeli értelemben vett totalizálása felé halad: a kor politikai, társadalmi és kulturális életének különböző, akár megfigyelhető, akár hermeneutikailag hozzáférhető jelenségeit egy és ugyanazon magatartásforma aspektusaiként értelmezi, amelynek alapvető vonása, hogy az összes (bármilyen jellegű) körülményt mindig a mennyiségileg mérhető és önkényesen manipulálható dolgok mintája szerint képzeli el. A gondolatmenet második részében Lukács éppen ellenkező utat jár be: abból a monokauzális téziszből indul ki,

hogy ezt az önmagát újjá teremtő világvizonyt annak a számító magatartásnak a társadalmi elterjedése okozza, amelyet az árucserre a kapitalista munka- és árupiacon kialakít magának. Lukács szerint ugyanis a természet, az ember és a lélek élete minden újratereztetésének csírája az áruban, ebben a „trükkös dologban” rejlik, amely tele van „teológiai furcsaságokkal”, ahogy Marx mondta.⁹ Összefoglalva: Lukács így a kapitalista életforma csábítóan egyszerű, ugyanakkor lenyűgözően koherens és finom patogenezisét dolgozta ki. Vagyis mindazt, amit ő elidegenítőnek, személytelennek, elvontnak és hidegen számítónak érzékelt, azt az eldologiasodás tézisének fényében a kapitalizmus gazdasági viszonyainak egyetlen okára vezette vissza.

Ezt az első, már igen terjedelmes fejezetet a könyvben egy még hosszabb fejezet követi, amelyben Lukács igen ambiciózus kísérletet tesz arra, hogy belső összefüggést állapítson meg az eldologiasodás korábban elemzett jelensége és a modern filozófia alapvető ellentmondása között. Ha Wittgenstein híres képét akar-nánk használni, azt mondhatnánk, hogy itt a modern gondolkodás „apóriáit” akarja megmagyarázni egy olyan fogalmi „hálóval”, amely a fogalmat mindaddig csapdába ejti, amíg a világhoz való pusztán megfigyelő és így eldologiasító jellegét állítjuk előtérbe. A fejezet sokkal érdekesebb és tartalmasabb, mint azt a másodlagos szakirodalomban való csekély figyelembevétel sugallja; az értelmezés során általában átsiklanak felette, mert túl erőltetettnek,

⁹ Karl Marx: *Das Kapital*, 1. kötet, 1971. (MEW), 85. o.

túl átláthatatlannak vagy egyszerűen túl merésznek tartják. Mégis egyáltalán nem nehéz felismerni Lukács érvelésében azt a pontot, ahol szoros kapcsolatba kerül a modern filozófia mai kritikái kísérleteivel; azt állítja ugyanis, hogy a modern gondolkodásban egy felismerhetetlen, elérhetetlen vagy irracionális maradékot kell feltételeznünk; ez minden valóságra igaz, amennyiben azt valami fixen adottnak, a racionális tevékenységgel mindig megváltoztathatatlanul megváltoztathatónak érzékeljük. Ellentétben az olyan szerzőkkel, mint John Dewey vagy John McDowell, akik hasonlóan kritizálták az „adottság mítoszát”,¹⁰ Lukács mintha azt mondaná, hogy nem fogalmi-intellektuális, hanem inkább egy munkálkodó, anyagot átalakító, sőt forradalmi tevékenységre van szükség ahhoz, hogy áttörjük a dolog látszatát. Az értekezés utolsó fejezete aztán világossá teszi, hogy számára nagyon fontos volt a társadalmi munkára való hivatkozás, mert minden eldologiasodás leküzdésére végül is a proletariátust, azaz a munkásosztályt választotta ki, mert számára a proletariátus nem csak az emberi történelem, hanem a valóság minden konstitúciójának kollektív alanya. Ha viszont Lukács e fejezetben előadott érveléséből levonjuk azt a történetfilozófiailag túldramatizált, messianisztikus elképzelést, hogy ti. a munkásosztály egyszerre minden valóság alanya és tárgya, akkor visszamarad egy alapvetően életképes és filozófiatörténetileg is

termékeny alapgondolat. Abban a filozófiai diskurzusban, amely Kant után a körül a kérdés körül körözött, hogy miként lehet megszüntetni a megismerhetetlen „magában való dolog” problematikát előfeltevését, Lukács fejtegetései lenyűgöző tudással és alapossággal bizonyítják, hogy ez a probléma mindaddig nem oldható meg, amíg a szubjektum és a környezet viszonyát a pusztán passzív megfigyelés, a tények pusztán regisztrációjának mintája szerint képzeljük el.¹¹

A könyv utolsó fejezetében aztán Lukács bemutatja a már röviden érintett választ arra a kérdésre, hogy miként lehet végleg legyőzni az eldologiasodás társadalmi viszonyait. Az ezzel kapcsolatos fejtegetései arra az állításra futnak ki, hogy csak a munkásosztály szemszögéből lehet a valóságot a maga teljességében (az emberi nem természetátalakító tevékenységének termékeként) átlátni. Az érvelésben ennek a gondolatnak természetesen az a feladata, hogy a történelemfilozófia szempontjából alátámassza a proletárforradalom szükségességét. Ha az eldologiasító magatartás, annak minden kulturális következményével együtt, végső soron a kapitalista áruterelésre épül – érvel Lukács –, akkor csak a gazdasági feltételek azonnali, forra-

¹⁰ John Dewey: *Die Suche nach Gewißheit. Eine Untersuchung zum Verhältnis von Erkenntnis und Handeln*, Frankfurt am Main, 1998; John McDowell: *Geist und Welt*, Frankfurt am Main, 2001.

¹¹ Ezt a filozófiai probléma-helyzetet Lukács az akkori idők neokantianus és neohegelianus vitáiból kiválóan ismerte. Lásd ehhez pl. az Emil Lask-nekrológot. Ez a nekrológ egyébként jól mutatja, hogy az eldologiasodás-fejezet középső részében szereplő irracionális-probléma milyen mély gyökerekkel rendelkezik már Lukács korai alkotó periódusában. Emil Lasknak a Lukácsra kifejett hatásáról lásd Konstantinos Kavoulakos: *Asthetizistische Kulturkritik und ethische Utopie. Georg Lukács' neukantianisches Frühwerk*, Berlin, 2014. 147–176. o.

dalmi átalakítása lenne képes egyszer s mindenkorra véget vetni a hamis világviszonyok kísértetének. Nyilvánvaló volt, hogy ez a megoldás meg fogja osztani az olvasókat: voltak, akik az eltérő politikai meggyőződésük ellenére egészen a modern filozófia kritikájáig tudták követni a gondolatmenetet, de itt kénytelenek voltak feladni az egyetértésüket; és voltak a kommunista táborhoz tartozók, akik ebben a tanulmányban a proletariátus forradalmi szerepének eddigi legsikeresebb igazolását látták.

Az eldologiasodás-esszé recepciójának ez a megosztottsága az évtizedek során nem változott jelentősen, azzal a megszorítással természetesen, hogy a kommunista mozgalom felbomlásával szükségképpen egyre szűkült a történetfilozófiai következtetések támogatóinak köre. Ugyanakkor azonban az idő múlásával egyre inkább felerősödött az a felismerés, hogy Lukácsnak nemcsak hangulatilag sikerült megütnie egy húrt, hanem tényszerűen is egy nagyon mélyen gyökerező problémára tapintott rá. Sőt, ő volt az első, aki az eldologiasodás kritikájával világossá tette, hogy a megfigyelő perspektívájához való ragaszkodás zsákutca a kortárs filozófia számára. Az ahhoz való ragaszkodása, hogy a megfigyelés paradigmájáról át kell térni a gyakorlati tevékenység paradigmájára, és ezzel együtt a gyakorlatot kell előtérbe helyezni a közvetlen észleléssel szemben, megnyitotta az utat egy alapvető filozófiai szemléletváltás előtt, amelyet csak röviddel később Martin Heidegger követett a „jelenvaló lét” elemzésével.¹²

Ezért ma már nem lehet meglepő, ha Lukács eldologiasodásról szóló értekezését egy kalap alá vesszük a 20. századi filozófia más nagy műveivel – annak ellenére, hogy Lukács itt ott hajlamos túl nagy teret engedni a kommunizmus iránti elfogultságainak. A könyve a marxizmuson belül a gyakorlat filozófiája felé való átorientálódáshoz vezetett; még akkor is, ha Lukács később a lehető leghatározottabban elhatárolódott tőle.

A *Történelem és osztálytudat* megjelenése után a filozófus és bölcsező Lukács hosszú ideig nem volt hallható a munkásmozgalmon és a pártjain kívül. A negyvenéves Lukács György, akit időközben Thomas Mann Naphta alakjában *A varázshegy* egyik főszereplőjeként ambivalens módon halhatatlanná tett, hosszú évekre visszavonult a kommunista ellenállásba (amelynek előbb Bécsből és Berlinből, majd a nemzetiszocializmus idején Moszkvából dolgozott). Ezekben az években, akárcsak a magyarországi Tanácsköztársaság idején, továbbra is a pártstratégia és a szervező, illetve a baloldali értelmiségi és a filozófus kettős szerepében tevékenykedett. De írásai most már a korábnál határozottabban elsősorban a hasonlóan gondolkodók közönségéhez szóltak – elméleti munkásságának vezérelve most már inkább a polémia és a párton belüli, és nem a pártok közötti érvelés lett. Bár a munkásságának ez a szaka-sza még mindig eredményez olvasásra érdemes tanulmányokat és

---

vö. uő: *Lukács und Heidegger. Nachgelassene Fragmente*, Neuwied és Darmstadt, 1975. Goldmann még egy sor más tanulmányt is írt Lukácsról, amelyek méltók a tanulmányozásra, in: uő: *Dialektische Untersuchungen*, Neuwied és Berlin, 1966.

¹² Ezt elsőként Lucien Goldmann látta meg,

monográfiákat; ezek elsősorban az irodalmi realizmusról és a marxista esztétika megalapozásáról szóltak, de egyiknek sem volt olyan átütő, sőt felforgató hatása, mint korábban *A regény elméletének* vagy *A történelem és az osztálytudatnak*. Lukácsnak a század második negyedében megjelent publikációi stílusukban és premisszáikban egyértelműen a dialektikus materializmus szókincséhez kötődtek, és így nem juthattak el egy szélesebb nemzetközi közönséghez.¹³ Lukácsnak azonban még itt is (ezekben a kérges és fásult írásokban) időnként sikerült a legfinomabb gondolatokat elhelyeznie – mintha a leleményes filozófust nem kellett volna elhallgattatnia önmagában. Jó példa erre a kommunista követőkhöz intézett „Régi kultúra és új kultúra” című előadása, amelyben a proletárkultúra jövőbeli nagyságának doktrinális megidézésekor hirtelen újra előkerül az „élet” és a „forma” régi antagonizmusa, amelynek segítségével meggyőzően vádolja a polgári kultúrát azért, mert kiüresedett és stagnáló formákat hoz létre. Van azonban egy meghökkenítő kivétel az alól a szabály alól, hogy Lukács írásai a század második negyedében a proletár álláspont megdönthetetlen igazságának zsargonja felé hajlanak; bár ez is a párt hivatalos doktrínájának van elkötelezve, mégis olyan gazdag újszerű meglátásokban, hogy szükségszerűen egy általános szemléletváltáshoz vezetett

¹³ Az 1954-es NDK-s kiadás keletkezésének történetéről tudósít az előszó: GLW, 8. kötet, 9–12. o. Az e mű megjelenítésével szembeni ellenállások részletekbe menő rekonstrukciójához lásd Wolfgang Harich: *An der ideologischen Front. Hegel zwischen Feuerbach und Marx*, Marburg, 2013.

a humán tudományokon belül. Ez a könyv *A fiatal Hegel*, amelyet Lukács még a moszkvai száműzetésében írt, de a világháború kitörése miatt csak 1948-ban tudott megjelenni.

Az a szellemi változás, amelyet *A fiatal Hegel* hamarosan elindított, nagy hatást gyakorolt a német idealizmus megítélésére a filozófiában és a szomszédos tudományágakban. Lukácsban már jóval a moszkvai tartózkodása előtt megérlelődött a gondolat, hogy közelebről is meg kellene vizsgálni a fiatal Hegel filozófiai fejlődését. Lukács Wilhelm Dilthey *Hegel ifjúkori története* című, 1922-ben megjelent könyvéről írt recenziójában már azt kifogásolta, hogy a tanulmányból számos érdeme mellett hiányoznak azok a konkrét-történelmi körülmények, amelyek közepette Hegel már *A szellem fenomenológiája* előtt utat tört magának a maga dialektikus módszere felé. Mintha Lukács ezt a hiányt akarta volna pótolni, ezért az 1930-as évek közepén Moszkvában nekilátott, hogy a legújabb eredmények és kutatások alapján megírja a saját történetét Hegel korai fejlődéséről. Ha visszatekintve megpróbáljuk elképzelni, milyen lehetett Lukács mindennapi munkásélete abban az időben, megdöbbentő fényben látjuk azokat az ellentmondásokat, amelyekbe ő maga időközben belegabalyodott, amikor egyszerre próbált a szellem és a párt oldalára állni: a nap egyik felében a kommunista párt ideológusa, aki „partizánnak” tekintette magát, aki a nemzetiszocializmus elleni harcban igyekezett elkerülni Sztálin zsarnokságának nyílt bírálását; a nap másik felében pedig a kutatómunkát folytató filozófus, aki a moszkvai levéltárakban

és könyvtárakban keresgélt, hogy minél pontosabban le tudja írni Hegel érlelődését. A két lélek belső harcának eredménye egy olyan könyv lett, amely sok tekintetben még mindig magán viseli a dogmatikus marxizmus bélyegét, de ugyanilyen mértékben új és meglepő aspektusokat is felszínre hoz a filozófus munkásságát illetően. A terjedelmes monográfia nemcsak jól megírt és jól érthető, amennyiben sikerül elkerülnie a szakzsargont, és nemcsak a Hegelnek Fichtétől és Schellingtől való fokozatos elszakadását írja le világosabban és érthetőbben, mint sok más kutató, hanem először dolgozza ki alaposan és részletesen, hogy a fiatal Hegelt milyen erőteljesen befolyásolta a korabeli politikai gazdaságtannal való foglalatosság. Ha mindezek mellett figyelembe vesszük a fiatal Hegel pozitív viszonyulását a francia forradalomhoz, akkor könnyen elképzelhető, hogy Lukács könyve micsoda hatással volt a német filozófusról akkoriban még uralkodó képre. A korai pályaképét tekintve alig maradt valami az attentizmusra és a konzervativizmusra hajlamos porosz államfilozófusból; ennek helyébe egy aktív, a saját korát mindig kíváncsian követő, politikai reformokra törekvő értelmiségi került. Az ezután megindult, javított forrásanyaggal dolgozó Hegel-kutatás összességében mindenképpen Lukácsot igazolta, bármennyire is korrigálta a megalapításait a részletekben.¹⁴

¹⁴ Vö. pl. Georg Lukács: Postscriptum 1957 zu: *Mein Weg zu Marx*, in: uő: *Schriften zur Ideologie und Politik*, Neuwied és Berlin, 1967. 646–657. o. Lukács sztálinizmushoz való viszonyáról lásd Michel Löwy, *Georg Lukács – From Romanticism to Bolshevism*,

Amikor a könyv tízéves késéssel végre megjelenhetett Zürichben, Lukács már három éve visszatért szülővárosába, Budapestre, ahol időközben – némi hezitálás után – életében először teljes jogú professzori állást vállalt. A mozgalmon belüli „partizán”-pozícióban ez idő alatt kevés változás következett be,¹⁵ kivéve, hogy a nemzetiszocializmus leverése után szabadabbnak érezte magát, hogy időnként megengedett magának némi szkepszist a sztálinizmussal és annak jövőbeli életképességével kapcsolatban. De még ez a közvetlenül a II. világháború vége utáni szakasz sem mentes az elméleti tévedésektől, amelyek a proletár osztályharc túlságosan vaskalapos értelmezéséből fakadtak. Ebben a tekintetben mélypontot jelentett az 1954-ben megjelent (de már a moszkvai száműzetésben megkoncipiált) *Az ész trónfosztása* című műve; ebben minden Hegel utáni filozófiai áramlatot, amely nem a történelmi materializmust követi, azzal vádolt meg, hogy a fasiszta gondolkodás előkészítésének irányába mutat; mégpedig és mindenekelőtt azért, mert a racionális észtől eltérő ismeretforrásokra támaszkodik. Mindaz, ami a fiatal Lukácsot egykor jellemezte, a finom érzék a polgári gondolkodás repedései iránt, az intellektualitás erejéhez, az értelem és az affektus közötti feszültség termékenysége-

London, 1979. V. fejezet.

¹⁵ A „partizán” fogalmával, amellyel a maga párton belüli helyzetét akarta leírni, Lukács megpróbálta összekötni egymással a pártosságot, az individuális meggyőződést a párttalálást és az etikai szubjektivitást; Lásd Georg Lukács: *Parteidichtung*, in: uő: *Schriften zur Ideologie und Politik*, i. k. 400. o.

hez való ragaszkodás, itt mintha elfelejtődött volna, és átadta volna a helyét a jó és a rossz éles és sarkos szembeállításának. De még ez a könyv is, bármennyire is áramvonalas volt, nem volt elég ahhoz, hogy lejárassa a gyanakvó szemű, polgári származású értelmiségit a pártvezetés előtt. Lukács 1956-ban nyíltan kifejezte szimpátiáját a demokratikus erők magyarországi felkelése iránt, amelyet a szovjet hadsereg gyorsan leverte – ez elég volt ahhoz, hogy a Központi Bizottság rövid deportálás után végleg kipenderítse a nem szeretett harcostársat párttagságából. Lukács számára ezzel egy hosszú szakasz kezdődött, amelyben egyetemi oktatói munkássága mellett esztétikai és filozófiai munkásságára koncentrálhatott. De sem a terjedelmes, többkötetes *Esztétika*, sem az élete utolsó éveiben írt *Ontológia* nem tudott – tudatosan elfogulatlan stílusa ellenére – olyan átütő, szélesebb újragondoláshoz vezető hatást elérni a marxista körökön kívül, mint a kezdetben említett három könyv. Hogy ez a csekély hatás annak következménye-e, hogy e kései művek túlságosan szorosan kötődnek az ortodox marxizmushoz, vagy pedig a sztálinizmusba belegabalyodott filozófussal szembeni mélyen gyökerező előítéletekre vezethető vissza, azt csak nagyobb időbeli

távlatból lehet majd eldönteni. De *A regény elméletének*, az értekezésnek az „eldologiasodásról” és *A fiatal Hegelnek* már elégségesnek kellene lennie ahhoz, hogy igazolja azt a kezdetben megfogalmazott tézisünket, miszerint Lukács Györggyel egy marxista gondolkodó meghatározó hatást gyakorolt a 20. századi szelemptörténetre.

A marxizmuson belül azonban ez a „marxista” teljesen másképp írt történelmet. A 20. század talán leghatékonyabb gondolkodási mozgalmának valószínűleg nincs más képviselője, aki nagyobb hatással lett volna annak fejlődésére és elméleti önszemléletére, mint Lukács György. Írásai, kezdve a kommunizmus melletti állásfoglalás erkölcsi dilemmáiról szóló korai cikkeitől, a *Történelem és osztálytudat* című esszégyűjteményen át a szocialista társadalmak reformjának szükségességéről szóló kései elemzésekig, a marxizmus elméleti történeti helyéről, történetfilozófiai előfeltételeiről és gyakorlati céljairól szóló felvilágosodás gyöngyszemei. Ma már nem lehet komolyan venni egyetlen olyan, ennek az elméleti hagyománynak elkötelezett kísérletet sem, amely ne kapcsolódna hangsúlyosan Lukács György elméleti erőfeszítéseire.

Fordította: Weiss János